

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.12
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.1>

ФРАНЦУЗ А. Й., ГАРЯГА О. О.

**ІНСТИТУТ МИРОВИХ СУДДІВ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ**

**INSTITUTE OF MAGISTRATES' COURTS IN THE JUSTICE SYSTEM
OF THE RUSSIAN EMPIRE AFTER THE JUDICIAL REFORM OF 1864**

У статті аналізуються особливості заснування та функціонування інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії після Судової реформи 1864 року. Досліджуються особливості судових перетворень з подальшим розкриттям суті і значення Судової реформи як найбільш комплексної і повної серед проголошених трансформаційних змін загальноімперського законодавства середини XIX ст. Зазначається, що завдяки реформуванню системи правосуддя вдалося суттєво трансформувати існуючу до того систему судочинства і помітно розширити демократичні тенденції у судовому процесі. Відзначено, що підсумком Судової реформи стало прийняття Судових статутів, які були затверджені Імператором 20 листопада 1864 року. З того часу судова система Російської імперії базувалася на основі чотирьох законів, серед яких «Заснування судових установлень», «Статут цивільного судочинства», «Статут кримінального судочинства», «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями». Зазначається, що завдяки прийняттю цих документів, вдалося хоча б на деякий час втілити кращі традиції західної судової системи з урахуванням особливостей тогочасного загальноімперського законодавства. У роботі наголошується, що демократичні принципи судочинства супроводжувалися утворенням системи мирових та загальних судів. Мирові суди були однією з нижчих ланок судової системи. Зазначається, що до підсудності мирових судів належали малозначимі справи з точки зору розміру нанесених збитків та суми позову, які мали кримінальний або цивільний характер і прагнули максимального примирення сторін процесу. Зауважується, що саме примирення сторін визначалось як найважливіше завдання у процесі здійснення правосуддя мировими судами. Характеризується, що таким способом розробники судових статутів прагнули створити максимально швидкий, всестановий, місцевий, близький до народу і самостійний по відношенню до загальних судів спеціальний судовий орган. У статті зазначається, що судьями у мирових судах могли бути місцеві землевласники, які були публічними особами і мали авторитет серед виборців. Це мотивувалося тим, що справи вимагали швидкого вирішення безпосередньо на місцях.

Ключові слова: мирові суди, мирові судді, правосуддя, Російська імперія, Судова реформа 1864 року, судові статuti.

© ФРАНЦУЗ А. Й. – Герой України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»)

© ГАРЯГА О. О. – аспірант (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»)

The article analyzes the peculiarities of the establishment and functioning of the institute of Magistrates' Courts in the justice system of the Russian Empire after the Judicial Reform of 1864. Peculiarities of judicial transformations with further disclosure of the essence and significance of the Judicial reform as the most complex and complete among the proclaimed transformational changes of the general imperial legislation of the middle of the XIX century are investigated. It is noted that due to the reform of the justice system it was possible to significantly transform the existing judicial system and significantly expand the democratic tendencies in the judicial process. It is noticed that the result of the Judicial Reform was the adoption of Judicial Statutes, which were approved by the Emperor on November 20, 1864. Since then, the judicial system of the Russian Empire has been based on four laws, including the Establishment of Judicial Institutions, the Statute of Civil Procedure, the Statute of Criminal Procedure, and the Statute of Punishments Imposed by Magistrates. It is stated that due to the adoption of these documents it was possible to implement at least for a while the best traditions of the Western judicial system, taking into account the peculiarities of the general imperial law of that time. The paper emphasizes that the democratic principles of justice were accompanied by the formation of a system of Magistrates' Courts and general courts. Magistrates' courts were one of the lower levels of the judiciary. It is noted that the jurisdiction of the magistrates' courts included insignificant cases in terms of the amount of damages and the amount of the claim, which were criminal or civil in nature and aimed at maximum reconciliation of the parties to the proceedings. It is noticed that the reconciliation of the parties was defined as the most important task in the administration of justice by magistrates. It is characterized that in this way the developers of judicial statutes sought to create special judicial body which was to be the fastest, most comprehensive, local, close to the people and independent in relation to the general courts. The article states that judges in Magistrates' Courts could be local landowners who were public figures and had authority among voters. This was motivated by the fact that the cases required a quick resolution directly on the ground, taking into account local relations, circumstances and peculiarities.

Key words: *Magistrates' Courts, judges of Magistrates' Courts, the Russian Empire, the Judicial Reform of 1864, judicial statutes.*

Постановка проблеми. Створення правової держави й розбудова громадянського суспільства повинні забезпечуватись ефективним і справедливим правосуддям. Проголошені у зв'язку з цим реформи в Україні передбачають необхідність вдосконалення чинної законодавчої бази, яка, крім наявних здобутків вітчизняної системи судочинства, повинна максимально ефективно враховувати набутий позитивний досвід попередніх епох. Вивчення досвіду судових перетворень у Російській імперії, зокрема у частині запровадження інституту мирових суддів, дасть можливість запровадити кращі зразки тогочасного законодавства для сучасних умов. Такий досвід буде особливо корисний у сфері забезпечення доступу громадян до правосуддя. Це дасть можливість сприяти ефективному та швидкому здійсненню правосуддя за місцем проживання, оперативності розгляду справ судами та підвищенню довіри населення до системи вітчизняного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика викликала неабиякий дослідницький інтерес серед вчених дореволюційної доби, зокрема таких як: М. Буцковський, Б. Віленський, В. Гессен, Г. Джаншиєв, О. Кістяківський, А. Коні, М. Філіппов та інші. Серед сучасних дослідників необхідно відмітити таких науковців як: Т. Курас, Ю. Левчук, О. Липитчук, Н. Лешкович, А. Меланчук, В. Павелко, В. Попелюшко, О. Святоцький, О. Таваткиладзе, І. Усенко, О. Ярмиш та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. З даної проблематики переважна більшість досліджень розкриває загальні аспекти існування судової системи у Російській імперії в пореформений період. Питання щодо впливу Судової реформи 1864 року на становлення інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії вимагає активізації наукових пошуків у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексне висвітлення особливостей функціонування інституту мирових суддів у системі правосуддя Російської імперії після Судової реформи 1864 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут мирових суддів був започаткований у Російській імперії у ході реформування судової системи у середині XIX століття. Такі зміни зу-

мовлювались тим, що наявна система була далекою від досконалої і мала безліч недоліків. Вона була складною і заплутаною, а на її функціонування простежувався відчутний вплив адміністративних органів. Проблемаю тогочасного судочинства було й хабарництво, яке набуло масового явища [3, с. 51]. Немаловажним залишалося також питання кадрового забезпечення суддівського корпусу. Масово поширювалась судова тяганина, внаслідок чого деякі справи могли розглядатися у судах десятиліттями [8, с. 28]. З огляду на це потреба реформування судової сфери ставала більш ніж очевидною. Усвідомлювали її також і представники самодержавства, проте розуміли, що демократичні принципи судочинства можуть похитнути основи імператорської влади.

Основні ідеї реформування суду лягли в основу Судової реформи 1864 року. Вона передбачала прийняття чотирьох основних документів: «Заснування судових установлень», «Статут цивільного судочинства», «Статут кримінального судочинства», «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями». Внаслідок цього постала можливість кардинально змінити судоустрій і процесуальне право держави. У практику поступово проникають процесуальні та організаційні основи судочинства провідних європейських країн. Судова влада відділялась від законодавчої, виконавчої та адміністративної. Офіційно закріплювався принцип незмінності, незалежності суддів, передбачалося введення гласності, усності і змагальності, проголошувалась рівність усіх перед законом [1, с. 112].

Окреме місце займали положення, що стосувалися судочинства за участю мирових суддів. Потрібно зазначити, що питання мирового судочинства часто ставали об'єктом дискусії ще в ході розробки основних принципів реформи. При розгляді проекту щодо судоустрою за участю мирових суддів, найбільший інтерес викликало питання щодо визначення вимог для кандидатів у мирові судді. У процесі дискусії було прийнято рішення, що мирові судді обираються із місцевих жителів, які мають вищу або середню освіту, чи досвід роботи не менше як три роки у відповідних закладах, де вони могли б набути практичних навиків у системі судочинства. Віковий ценз для кандидатів мирові судді було встановлено у 25 років [2, с. 129]. При цьому особи не могли перебувати під слідством чи під судом. Крім того вони, їхні батьки або дружини мали володіти певним майном, розмір якого регулювався чинним законодавством [5, с. 4]. Водночас судді не мали права працювати у громадських чи державних закладах, оскільки постійно мали бути присутніми у межах своєї дільниці і неухильно виконувати посадові обов'язки. Зауважимо, що хоча й законодавство прямо не заперечувало проти участі жінки у виборах на посаду, проте, як показує досвід, мировими судьями були тільки чоловіки. Це дає підставу стверджувати про наявність ще одного цензу для мирових суддів, тобто цензу за статевою ознакою.

Судові статuti встановлювали, що мирові суди були однією з нижчих ланок судової системи. Вони розглядали малозначимі з точки зору завданих збитків або суми позову кримінальні та цивільні справи, основну увагу, при цьому, зосереджувалось на примиренні сторін процесу. Територіально мирові суди створювалися у містах і повітах [6, с. 211]. Законодавством передбачалося що вони мали виборний характер. Причому їх склад обирався не місцевим населенням, а повітовими земськими зборами у межах повітів, у межах міст – міськими думами. Після завершення виборів склад мирових суддів підлягав обов'язковому затвердженню Сенатом. Мирові судді мали право незмінності упродовж трьох років. Крім того, судді не могли бути переведені з однієї місцевості до іншої чи звільнені без їхньої безпосередньої згоди. Відсторонення суддів від процесу здійснення судочинства передбачалося виключно у випадку передачі їх до суду за вчинення кримінального злочину з відповідним вироком суду, що набрав законної сили.

Посада мирового судді була доволі популярною і характеризувалася неабиякою вагою. Вона визначалася п'ятим класом у Табелі про ранги. Передбачалась також особлива відзнака для мирового судді. Під час здійснення судочинства він одягав спеціальний золотий ланцюг, який символізував закон і справедливість.

Мировим суддею міг стати тільки представник місцевого населення який добре знав місцеві звичаї і традиції широко знайомий з місцевими людьми. Однак такий місцевий ценз мав доволі широке розуміння. Зауважимо, що на період виборів мирового судді, не вимагалось його проживання в повіті чи навіть області звідки мав обиратися претендент. Місцевий ценз виникає уже після обрання кандидата на посаду мирового судді. Тобто мова йде про те, що тільки після обрання на посаду судді, за згодою мирового з'їзду, визначалося його постійне місце перебування у конкретній дільниці, де він мав постійно перебувати [4, с. 121].

Законодавство передбачало існування двох основних категорій мирових суддів: дільничних і почесних. Дільничний мировий суддя здійснював визначені повноваження на своїй судовій

ділянці. Саме їх вважали ключовими у функціонуванні мирової юстиції. За свою роботу вони отримували заробітну плату. На відміну від дільничних мирових суддів, почесні мирові судді не мали власних судових камер і не отримували жалювання. При цьому вони мали право працювати на громадських і державних посадах. Усі витрати, пов'язані з виконанням судових функцій почесними мировими судьями, оплачувались із спеціальних громадських фондів. Можемо стверджувати, що посада почесного мирового судді запроваджувалась з метою полегшення роботи дільничного мирового судді, який, крім безпосередньо судових функцій, мав доволі широке коло інших обов'язків.

Почесні мирові судді мали право розглядати справи у випадку відсутності дільничних суддів, а також у тих випадках, коли про це просила одна із сторін процесу. При здійсненні судочинства вони керувалися тими ж нормами що й дільничні судді. Законодавство чітко встановлювало підсудність мирових суддів. Так до їх компетенції належали малозначимі проступки і справи, зокрема крадіжки загальною сумою до 300 рублів, присвоєння знайденого майна, незаконні порубки лісів тощо. Серед покарань найбільш часто застосовувались зауваження, догана, грошовий штраф не більше 300 рублів, арешт не більше як на три місяці, а також ув'язнення терміном не більше ніж один рік і шість місяців [7, с. 1]. У сфері цивільної юрисдикції підсудність виникала по особистих зобов'язаннях і договорах, стосовно позовів про відшкодування збитків не більше 500 рублів, позовів про майно не вище 500 рублів, а також позовів щодо порушення володіння, строком давності не більше як 6 місяців [8, с. 33].

Справи розглядалися мировим суддею одноосібно. Таким же чином виносилися відповідні рішення і вироки. У випадку незадоволення винесеним вироком сторони могли подати відповідну апеляційну скаргу до другої інстанції мирової юстиції, якою було визначено мировий з'їзд. З'їзд включав у себе усіх мирових суддів округу [5, с. 4]. Його очолював голова, якого обирали з-поміж дільничних суддів на з'їзді терміном на 3 роки. справи на з'їзді вирішувались колегіально, при цьому вимагалася участь не менше трьох мирових суддів округу. Рішення такого з'їзду були остаточними. Вони могли бути оскаржені тільки в департаментах Сенату у касаційному порядку.

Висновки. Після Судової реформи 1864 р. у системі правосуддя Російської імперії поступово кристалізується ряд демократичних засад, які супроводжуються проголошенням рівності громадян перед законом, принципом незмінюваності суддів, їх незалежності від адміністрації тощо. Важливим елементом судових трансформацій стало запровадження інституту мирових суддів, основною діяльністю яких був розгляд справ про малозначимі проступки і злочини. При цьому акцентувалося на мирному вирішенні справ із застосуванням спрощених, примирних процедур. Мирові судді відіграли помітну роль у системі загальноімперського правосуддя, вони сприяли суттєвому розвантаженню тогочасної судової системи, оскільки саме на них лягав значний обсяг державної судової практики.

Список використаних джерел:

1. Дорская А. А. Судебная реформа 1864 г. в контексте правовой реформы Александра II. *Научные труды. Российская академия юридических наук*. М. : ООО «Издательство «Юрист», 2015. Вып. 15. С. 110-115.
2. Илюхин А. В., Илюхина В. А. Требования к кандидатам на должность мирового судьи по «Основным положениям преобразования судебной части в России» 1862 г. и Учреждению судебных установлений 1864 г.: сравнительно-правовое исследование. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2016. № 4. С. 127-136.
3. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 44-54.
4. Панченко В. С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 118-130.
5. Попелюшко В. О. Мирові суди: міжнародний та вітчизняний досвід. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1-12. Електронний ресурс: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pvotvd.pdf>.
6. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. Київ: «Наукова думка». 2014. 502 с.
7. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. СПб, 1904. 535 с.
8. Филонов Г. А., Черных В. С. Судебная реформа Александра II. *Территория науки*. 2015. № 4. С. 26-43.